

Thijs Bartels

Over grenzen

Met handen en voeten probeerde ik mevrouw LaBlanche van de bakkerij over de brug duidelijk te maken welke vlaaien ik wilde: een kersen- en een rijste-. Ik was een kind nog en Frans sprak ik niet. Toen ze de vlaaien had ingepakt, noemde ze een bedrag. Ik moest op de kassa kijken, want wat ze zei, klonk meer als de eerste zin van een vrolijk Songfestival-liedje dan dat het met geld te maken had. De vla – wij hebben het over ‘vla’, niet over ‘vlaai’ – haalden we op zondag in België, want daar waren de bakkers open. Was het bij de bakkerij voor de brug te druk, dan reed mijn vader door naar die over de brug. Bij de bakker voor de brug kon je gewoon Nederlands spreken, zelfs Maastrichts. Maar dat sprak ik dan weer niet. Tussen ons huis en de twee Belgische bakkers lagen drie kilometer en twee grenzen: een lands- en een taalgrens.

Ik was anderhalftalig opgevoed. Thuis en op school spraken we Nederlands. Dat dat afweek van het toenmalige standaard-ABN begrepen we best; we hadden een accent, zingspraken en er slopen woorden en zinswendingen onze taal binnen die eigenlijk geen Nederlands waren. Mijn vader droeg een ‘kravat’, je lag ‘op’ het ziekenhuis, we aten ‘krissiepoeder’ en Johnny Meijer speelde jazz op een ‘kwetsjbuul’.

De zondagmiddag brachten we met vla en koffie door op de bank terwijl we televisie keken. Kabel was er nog niet, maar op het dak stond een antenne. Binnen stond een kastje met een schijf waar je aan moest draaien en dan draaide de antenne mee in de richting die je wenste voor het juiste signaal. Zo konden we naar Vlaamse en Duitse televisieprogramma’s kijken. Ook een woord dat onze Nederlandse taal in sloop: we keken naar ‘de Pruis’. Dat Duits verstaan, dat lukte na een tijdje wel.

Het klinkt allemaal kosmopolitisch – we gingen winkelen in Aken, we kenden Luik goed, soms gingen we er zelfs op de fiets naartoe –, maar toch bleef Maastricht een provinciestad. Echt over de grens kijken deed de Maastrichtenaar niet, en wat vreemd of afwijkend was, werd met argwaan bekeken. Een kosmopoliet word je niet meteen door het passeren van landsgrenzen.

HOLLANDSE POT

De grote stad trok. Toen ik in 1979 in Amsterdam ging studeren, ging ik de vrijheid tegemoet, het kleinburgerlijke achter me latend, dacht ik. Ik werd vreemd aangekeken toen ik het over een ‘kravat’ had, van ‘krissie’ hadden ze nooit gehoord en toen ik met mijn nieuwe vrienden op de Nederlandse televisie naar een krimi keek, vroegen ze zich af hoe ik wist wie het gedaan had. Toen ik zei: ‘Heb hem al gezien op de Pruis’, wist niemand waar ik het over had. Ik hoefde tegen een onbekende maar een halve zin uit te spreken of ik kreeg de opmerking: ‘Zeker uit Limburg?’ Vaak dachten ze leuk en origineel te zijn en deden mijn accent na.

Ik kon nu wel als ik wilde elke dag naar een andere film, naar toneel of naar een museum. Ik kon uit wanneer ik wilde, en ik was anoniem. Ik kwam niet steeds

Vorig jaar kondigde het Elise Mathilde Fonds in *Onze Taal* een prijsvraag aan: schrijf een essay over het thema ‘Nederlands in kosmopolitisch perspectief’. Uit de vele inzendingen koos de jury voor ‘Over grenzen’ van Thijs Bartels, dat “op een persoonlijke, ogenschijnlijk onnadrukkelijke manier een overtuigend antwoord geeft op de vraag wat dat is: leven met je taal”.

overal dezelfde mensen tegen. De stad bruiste, zoveel verschillende mensen met gekke ideeën, zoveel dingen om te ontdekken, zoveel zaken om over na te denken, die me inspireerden. Ik werd er hebbertig van.

Maar na een tijdje ging ik toch iets missen. Gewoon, een lekkere bakker was moeilijk te vinden, een slager waar het water je bij binnenkomst in de mond liep, was er ook niet. Het aanbod was overal, hoe zal ik het zeggen, een beetje karig. Ik miste het – o jee – bourgondische. Deden ze er hier dan helemaal niet aan? Wisten ze hier helemaal niets van de Franse keuken, ondanks de verwoede pogingen van culinair journaliste Wina Born in de *Avenue*? Keken ze niet over de grens en bleef het bij de Hollandse pot? Bij restaurant Dikker & Thijs in de Leidsestraat stond een man met een schort voor in de etalage met veel bombarie een zalm te snijden alsof het niet gewoon iets eetbaars was, maar alleen iets om mee te pronken. En kon je toch niet beter kleren in het zuiden kopen of in Aken, zoals mijn ouders af en toe deden?

Het had een cultuurschok kunnen zijn, een kleintje dan, die overgang van provinciestad naar hoofdstad, van zuid naar noord. Af en toe herkende ik de bedompte sfeer uit de boeken van Wolkers, Vestdijk en 't Hart, en begreep ik wat er om me heen gebeurde. Het werkte ook andersom: met terugwerkende kracht begreep ik hun boeken, die ik voor mijn literatuurlijst gelezen had, ook beter. In de grote stad werd je blijkbaar ook niet vanzelf een kosmopoliet. Maar waar dan wel?

🍷 WERELDBURGERLIJK

Tijden veranderen. Inmiddels is Maastricht een universiteitsstad en is er werk gemaakt van de euregio. Maastricht en Limburg lijken opengebroken te zijn. In Amsterdam kun je tegenwoordig ook goed én uit alle werelddelen eten en ben je niet meteen 'aangekleed gaat uit' als je aandacht besteedt aan je kleding en uiterlijk. Het lijkt erop dat we allemaal wat kosmopolitischer, wat meer wereldburgers geworden zijn, of toch niet?

Internet heeft ons allemaal met elkaar verbonden: in één klik ben je aan de andere kant van de wereld, hoewel de kans groot is dat je in je eigen bubbel blijft hangen. Met Twitter, Facebook en Instagram bereik je heel de wereld. Internationale producten liggen zelfs in de schappen van de buurtsupermarkt, we dragen allemaal dezelfde wereldmerken als Nike en Levi's, lezen allemaal dezelfde bestsellers en kijken allemaal naar dezelfde films en series. We winkelen via internet overzees, we vliegen naar Verweggistan en daar staan de Coca-Cola en Big Macs al voor ons klaar. Ze smaken overal hetzelfde. Maakt dat ons kosmopolitisch? Maakt dat ons tot wereldburgers, of moeten we ons eerder wereldburgerlijk noemen? Zijn we niet eerder wereldconsumenten? Het wereldburgerschap, als we het zo al zouden noemen, leidt tegenwoordig eerder tot eenheidsworst. De echte kosmopoliet zou ervan gruwen. Je moet blijkbaar andere grenzen passeren om in de buurt te komen van de kosmopoliet.

🍷 WERELDTAAL

Zo trots als we zijn als vermeld wordt dat Nederlandse woorden over waterbeheer doorgedrongen zijn in andere talen, zo makkelijk strooien we tegenwoordig het ene Engelse woord na het andere door onze zinnen. Laten we daarmee zien hoe breed onze blik is, hoe ver we over onze grenzen kijken, hoe van deze tijd we zijn? Worden we daar kosmopolitischer van? Ach nee, het is gewoon iets van alle tijden. Sommige van die woorden verdwijnen weer even snel als ze opgedoken zijn en andere zijn blijvend (hartelijk welkom). Daar beslist de gemeenschap van taalgebruikers over. Van die blijvers weten we over een tijdje al niet meer dat ze ooit moesten inburgeren.

Vroeger spraken de chique burgers in Maastricht nog Frans, maar die gewoonte is al heel lang geleden verdwenen. Het Frans had toen nog enig aanzien, maar als wereldtaal is het inmiddels verschrompeld. Zo was het ooit de internationale taal voor de posterijen, maar *par avion* heeft plaatsgemaakt voor *by airmail*.

Het Engels heeft het pleit gewonnen en heeft overal de overhand, tenminste in onze westerse wereld. Maar mag je je ook meteen kosmopolitisch noemen als je Engels spreekt? Je kunt er in bijna de hele wereld mee terecht. Het is de taal van de handel, van de economie. Op Nederlandse universiteiten wordt meer dan de helft van de colleges in het Engels gegeven; zelfs als je Nederlands studeert, krijg je daarmee te maken. Wil je een mooie internationale carrière tegemoetgaan, dan moet je Engels spreken. Daar word je misschien wel rijker van, maar niet vanzelfsprekend ook kosmopolitischer. Of slimmer en wijzer. De socioloog Frank Furedi merkte in 2004 in zijn boek *Waar zijn de intellectuelen?* al op dat het gedrag van de huidige culturele elite “door instrumentalisme [wordt] gedicteerd, door een ethos dat kunst, cultuur en onderwijs alleen waardeert voor zover ze fungeren als instrumenten in dienst van een breder praktisch doel”. En voeg taal maar aan dat rijtje toe. Taal is ook zoveel meer dan een instrument.

ANOUK

Je moedertaal is de wereld waarin je woont, waarin je thuis bent, waarin je samenleeft in een gemeenschap. Die gemeenschap bereiken in een vreemde taal is veel moeilijker. Onlangs werd die kwestie mooi verwoord door enkele popmusici die ik hier als getuigen wil oproepen in plaats van de *usual suspects*: de columnisten en intellectuelen. De kwestie kwam naar voren toen zangeres Anouk met een Nederlandstalige cd op de proppen kwam. Zong ze daarvoor altijd in het Engels, dit was andere koek. Jan Vollaard wijdde er in NRC van 10 oktober 2018 een artikel aan. Hij laat daarin zanger en vertaler Jan Rot aan het woord: “Ik gun iedereen zijn droom van doorbreken in het buitenland. Maar het Engels is een geleende taal. Je doet anderen na. Als popmuzikant begon ik ook in het Engels. Inmiddels ben ik een bekeerling. Als vertaler laat ik de wereldhits net zo lekker als de originelen klinken in hun Nederlandse versies. Bij optredens merk ik hoeveel sterker de liedjes aankomen. Mensen beseffen voor het eerst waar ze over gaan. Ik juich het toe wanneer grote sterren als Anouk de stap naar Nederlandstalig maken. Deze plaat wordt de eerste die ik van haar ga kopen. Duizend keer liever een authentiek Haags accent dan het aangeleerde Cockney dat je bij sommige Nederlandse zangers hoort.”

Vollaard laat ook zangeres Wende aan het woord: “Bij kunstenaars als Arnon Grunberg en Typhoon bespeurde ik dat ze hun eigen taal binnen de taal veroverden. (...) Wanneer je dat als songschrijver wilt doen, kan dat niet anders dan in je spreektaal. Daarin voel je dingen en communiceer je emoties. Die diepte krijg ik, of kreeg Anouk in het Engels niet te pakken.”

De filosoof Hans-Georg Gadamer wijdde zijn hoofdwerk *Waarheid en methode* aan de vraag hoe taal en wereld zich tot elkaar verhouden, hoe we de wereld kunnen begrijpen, hoe we anderen kunnen begrijpen, hoe we met de ander, de vreemdeling, in gesprek kunnen zijn. Dat lijkt me bij uitstek van belang voor de kosmopoliet in wording. Hoe leer ik het vreemde, het onbekende, de ander te begrijpen? Als taal en wereld zo verstrengeld zijn, dan kan ik reizen wat ik wil, dan kan ik alle talen van de wereld spreken, maar als de nieuwsgierigheid ontbreekt, als de moed ontbreekt om je eigen wereld en daarmee je eigen taal in te zetten en op het spel te zetten, als je vasthoudt aan vooroordelen en vermeende waarheden, en aan tradities zonder daarvan de waarde te onderzoeken, dan blijven alle grenzen gesloten en wordt er geen grensmaal gepasseerd. Je kunt dezelfde vla halen in Maastricht of in België, je kunt bij McDonald's eten in China – je bevestigt er alleen maar mee wat je al wist.

Maar waar worden grenzen dan overgestoken? Zoals ik meer van de toen voor mij vreemde Hollandse werkelijkheid begreep door het lezen van Wolkers, 't Hart en Vestdijk, zo opent alle literatuur en kunst grenzen naar vreemde werelden. Kunst doet het zonder, literatuur doet het met taal. Gadamer maakt duidelijk dat taal en wereld tegelijkertijd tot leven komen, en laat zien dat de taal in het dagelijks leven nooit geobjectiveerd wordt, zoals in de wetenschappen of de taal filosofie. Of, in de geest van Furedi: taal moet niet worden ingezet als instrument voor een breder praktisch doel. Doelen staan begrip in de weg. De inhoud gaat boven het doel.

Je zult dus iets van je veiligheid moeten opgeven, wil je over je eigen grenzen heen kijken. Met het lezen van literatuur (lang leve de vertaling) treed je ander-mans wereld en cultuur binnen, die je op internet of met de reizen van het massa-toerisme niet ontdekt. Misschien moeten we ons meer moeite getroosten om het vreemde te omarmen, om niet met zijn allen achter hetzelfde, bekende aan te hobbelen. Tegelijkertijd moeten we onze eigen taal niet stiefmoederlijk behan-delen, maar koesteren, zodat een gesprek tussen twee werelden mogelijk blijft. Het wordt anders allemaal zo eenzijdig. 🍷

Foto: R. van Benthem

THIJS BARTELS

Thijs Bartels (Maastricht, 1960) studeerde Nederlandse taal- en letterkunde (moderne letterkunde) en wijsbegeerte (kentheorie en metafysica) aan de Universiteit van Amsterdam. Na zijn studies begon hij in 1988 zijn loopbaan als redacteur bij uitgeverij Bert Bakker. Vervolgens werkte hij van 1993 tot 2006 als freelancer voor verschillende literaire uitgeverijen en andere organisaties, waaronder het ministerie van Buitenlandse Zaken, het Concertgebouw en het Rijksmuseum. Sinds 2006 is hij als redacteur non-fictie werkzaam bij uitgeverij Meulenhoff Boekery.

Bij uitgeverij Schorer Boeken verscheen in 2003 van zijn hand het boek *Dansen op het Homomonument*, over het Homomonument aan de Amsterdamse Keizersgracht, en bij uitgeverij Ambo/Anthos verscheen in 2005 de *Homo-encyclopedie van Nederland*, die hij samen met Jos Versteegen samenstelde. Hij vertaalde enkele boeken, waaronder *Bagdad onder vuur* van Riverbend, *Terwijl Europa sliep* van Bruce Bawer en *Merkenmoe* van Neil Boorman.

In 2011-2012 was hij gastdocent aan de Hogeschool van Amsterdam, bij de afdeling Media, Informatie en Communicatie.

'Over grenzen' is zijn eerste essay.

Elise Mathilde

DE ELISE MATHILDE-PRIJS

De Elise Mathilde-prijs is genoemd naar Elise Mathilde van Beuningen (1890-1941), die haar vermogen naliet aan de door haar opgerichte Stichting Elise Mathilde Fonds. De prijs is een initiatief van de stichting in samenwerking met de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap en het Genootschap Onze Taal. Het overkoepelende thema is 'De eigen natie in kosmopolitisch perspectief', waarbij beurtelings de Nederlandse letterkunde, taalkunde en geschiedenis centraal staan. De prijs, waaraan een bedrag van € 10.000,- verbonden is, werd in 2018 voor het eerst uitgereikt aan Fien Veldman, voor een opstel over een letterkundig onderwerp.

Dit jaar ging het om een taalkundige beschouwing over 'Nederlands in kosmopolitisch perspectief'. De jury, die bestond uit vertegenwoordigers van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en het Genootschap Onze Taal, koos de inzending van Thijs Bartels unaniem als beste. Zij oordeelde onder meer: "de lichte toon verraadt schrijfplezier en verlaagt de drempel van dit complexe onderwerp: hoe een individu taalgrenzen overschrijdt en in taalkunst de ingang vindt tot een kosmopolitisch wereldbeeld."